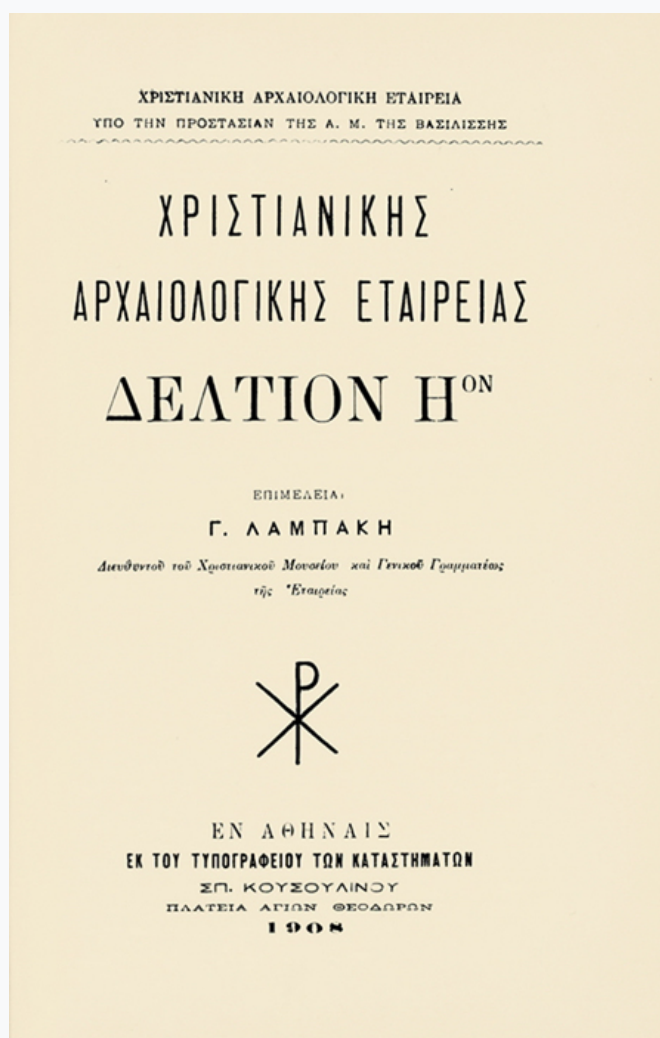

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 8 (1908)

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1908-1909), Περίοδος Α'

Χριστιανικά αρχαιότητες της Κέρκυρας

Σπυρίδων ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΣ

doi: [10.12681/dchae.1634](https://doi.org/10.12681/dchae.1634)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΣ Σ. (2013). Χριστιανικά αρχαιότητες της Κέρκυρας. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 8, 42-52. <https://doi.org/10.12681/dchae.1634>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Χριστιανικάί αρχαιότητες της Κέρκυρας

Σπυρίδων ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 9 (1908-1909), Περίοδος Α' • Σελ. 42-52

ΑΘΗΝΑ 1908-1909

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Ἱστορικῶς ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ γῶς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔλαμψεν ἐν Κερκύρᾳ ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος. Οἱ πρώτοι διδάσκαλοι τοῦ εὐαγγελίου ἐκεῖ ὑπῆρξαν οἱ μαθηταὶ τοῦ Παύλου Ἰάσον καὶ Σωσίπατρος, οἱ ἀδελφοὶ ἐκεῖνοι, ὧν τοὺς ἀσπασμοὺς πέμπει ὁ διδάσκαλος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους γνωστῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ (Ῥωμ. ις' 21), καὶ οἵτινες καὶ ἐτελεύτησαν ἐν Κερκύρᾳ.

Ἐπίσης ἱστορικῶς μαρτυρεῖται ὅτι οἱ ἀπόστολοι οὗτοι ἴδρυσαν, φρυσικῶς, τοὺς πρώτους ἐκκλησίους χριστιανικοὺς οἴκους, ὧν εἰς ἦτο καὶ ὁ «ἔξω τῆς πόλεως» ἐπ' ὀνόματι τοῦ πρωτομάρτυρος ἁγ. Στεφάνου. Ἐτερος ναὸς ἀναφέρεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου, εἰς τὸ βόρειον τῆς ἀρχαίας πόλεως τιμῆμα, παρὰ τὸν λιμένα. Τοῦτων οὐδὲν ἴχνος σώζεται σήμερον, ἄγνωστον δὲ καὶ ποῦ ἀκριβῶς ἔκειντο. Ὁ παλαιότερος ὅμως σωζόμενος χριστιανικὸς ναὸς τῆς Κερκύρας εἶναι ὁ ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν τῶν ἁγ. Ἀποστόλων τιμώμενος Ἰάσονος καὶ Σωσίπατρου, ἔξω τῆς πόλεως, ἐν τῷ προαστείῳ Γαρίττας, παρὰ τὸν Ἀνεμόμυλον. Εἶναι μάλιστα γνωστὸς ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα «Ἐκκλησία τῶν Ἀγίων» ἵπποτε ἄλλο καὶ δικαίως, διότι οἱ κερκυραῖοι κατ' ἐξοχὴν ἁγίοι οὗς ἐθεώρησαν τοὺς πρώτους διδάξαντας αὐτοὺς τὸ Εὐαγγέλιον ⁽¹⁾.

---

(1) Βραδύτερον «Ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου», ἀπλῶς καὶ καθ' ἐνικὸν ἀριθμὸν, ὀνομάσθη καὶ λέγεται ὁ ναὸς τοῦ κατ' ἐξοχὴν προστάτου τῆς νήσου Ἀγίου Σπυρίδωνος.

Ἐν τῷ Ναῷ τούτῳ, τῷ ἀρχαιοτάτῳ, κάτωθεν τῶν δεσποτικῶν εἰκόνων τοῦ ἱ. Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου, δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ τῆς ὥραιας πύλης, μεταξὺ τοῦ τέμπλου καὶ τοῦ ἁγ. Βήματος, κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος μάλιστα ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος, φέρονται καὶ εἶναι οἱ τάφοι τῶν ἁγίων τούτων ἀποστόλων, ἢ μᾶλλον οἱ τόποι ἐν οἷς οὗτοι ἦσαν τεθαμμένοι, διότι τανῦν εἶναι κενοί. Τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα λείψανα ἄγνωστον πότε ἐξήχθησαν ἐκεῖθεν καὶ διενεμηθήσαν· καὶ ἡ Ἀντικὴ Ἐκκλησία τῆς Κερκύρας κατέχει τεμάχιά τινα ὁσίων αὐτῶν· ἐννοεῖται δὲ ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα ἀνῆκον πρότερον τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς νήσου, ἀλλ' ἐπὶ Ἑνετῶν τῶν κρατούντων ἐν τῇ νήσῳ, ἀφηρέθησαν καὶ ἐδόθησαν τοῖς καθολικοῖς.

Ὁ ναὸς εἶναι ὥραιον βυζαντινοῦ καθαροῦ ρυθμοῦ, σιανροειδῆς μὲ τροῦλλον. Εἶναι ὁ μόνος ἐν Κερκύρᾳ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ ναὸς. Κατὰ διαφόρους ἐποχὰς φαίνεται ἐπεσκευάσθη ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν· εἰς μίαν δὲ τῶν νεωτάτων ἐπισκευῶν ἀνόσιοι χεῖρες ἀμαθῶν κτητόρων καὶ τεχνιτῶν ἐλεύκαναν μὲ ἄσβεστον ἔσωτερικῶς ὅλους τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ, ἐξαλείφαντες πάντα τὰ λείψανα τῶν παλαιῶν τοιχογραφιῶν. Μόνον ἐλάχιστα ἵχνη αὐτῶν, ὡς ἐκ θαύματος σωθέντα, περὶ τὸ τέμπλον μαρτυροῦσι τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν εὐκλειαν. Ἰσως μετὰ τέχνης καὶ μεγάλης ἐπιστασίας γινομένη τις εἰς τὸ μέλλον ἀπάλευρις τοῦ ἐπιχρίσματος τῆς ἀσβέστου φέρη εἰς φῶς τὰ ὑπ' αὐτὴν ἱστορήματα. Ἐκ τῶν περιωθεισῶν δύο τοῦ ναοῦ ἐπιγραφῶν, αἵτινες εἰσὶ προσηρμοσμέναι ἐπὶ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ τῆς κυρίας εἰσόδου, μαρτυρεῖται, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ὡς ἔχει τανῦν ὀικοδομήθη κατὰ τὸν ἸΒ' αἰῶνα. Ἀκριβῶς εἰπεῖν, ἀνηγέρθη ἐπὶ τῶν βάσεων καὶ θεμελίων ἄλλον ναοῦ παλαιότερου. Αἱ ἐπιγραφαί, λίαν ἐφθαρμέναι, ἔχουσιν ὡς ἑξῆς κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Μουστοξύδου :

Λεξιᾷ :

Ὁ φωτολαμπής καὶ περιόλπτος δόμος
τῶν σοφωτάτων καὶ θείων ἀποστόλων
ὁ πρὶν ἄκροσμος ἐν μικροῦ τητε πέλων
νῦν περικαλλῆς καὶ περίδοξος ὠφύη·

κάλλει Στέφανος κλεινός θυεπόλος
 τοῦτον κατεκόσμησεν εὐπεδοφρόνως
 εἰς λύτρων αὐτοῦ ψυχικῶν ὀφλημάτων
 μνημην τ' ἀνεπίλειπτον καὶ βροτῶν κλέος.

Ἀριστερῇ :

Τόδε τεύξεν ὑπο Χριστῷ Σωτῆρι
 Ποικιλόφρων ἔργον Στέφανος ὁ θυεπόλος
 εἰς λύσιν αὐτοῦ πολλῶν ἀμπλακημάτων
 ποικιλόμορφον Στεφάνου τοῦ προέδρου
 εὐρῇ πόνημα ναόν καλλιεργῆσαι
 σύμπραξε λίαν ἀλείπτου ἔργον μνημοσύνης.

Ὁ Ρωμανὸς τὴν δευτέραν ταύτην ἐπιγραφὴν ἄλλως ἀνέγνωσεν.

Εἰπομεν ὅτι ὁ ναὸς θεωρεῖται πιθανώτατα ἔργον τοῦ IB' αἰῶ-
 νος· ἐν τοῖτοις ἀρχαιολόγοι τινὲς καὶ ἐπιγραμματογράφοι ἀπέδω-
 καν τὰς ἐπιγραφὰς εἰς πολὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, τὸν Θ' αἰῶνα.

Ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ ναοῦ εἰσὶ δύο μονόλιθοι στήλαι, ἀναλογου-
 σαι εἰς τὰς τρεῖς ἀψίδας, τὰς ὁποίας ὑποστηρίζουσιν. Αἱ στήλαι
 αὗται, ἐκ μελανοπρασίνου λίθου πεποιημέναι, εἶναι τὰ μόνα μέρη
 τοῦ ναοῦ τὰ ὅποια, πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν, ἔμειναν ἀνέπαφα καὶ
 ἀμετάβλητα.

Ἄγνωστοι εἶναι αἱ εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους τύχαι τοῦ ναοῦ.
 Κατὰ τοῖς νεωτέροις περιῆλθεν οὗτος εἰς τὴν κατοχὴν καὶ κυ-
 ριότητα ἰδιωτῶν.

Τῷ ναῷ τῶν ἁγ. Ἰάκωβος καὶ Σωσιπάτρου προσέκειτο βυζαν-
 τινὸν μοναστήριον, γυναικεῖον, ὡς φαίνεται. Ἐκεῖ ἐγκατεβίωσεν ἡ
 ἡγεμονὶς Αἰκατερίνη ὡς μοναχὴ, θρηνοῦσα τὴν πτώσιν τῆς Κων-
 σταντινουπόλεως, μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1453, ἡ σύζυγος τοῦ τελευ-
 ταίου Παλαιολόγου Θωμᾶ, τοῦ ἀδελφοῦ καὶ κληρονόμου (!) τοῦ
 τελευταίου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίνου.
 Ἐνταῦθα καὶ ἀπέθανεν αὕτη τῇ 16 Αὐγούστου 1463. Ὁ Buchon
 νομίζει ὅτι εὔρε καὶ ἔχρη τοῦ τόφου αὐτῆς ἐν τῷ ναῷ τῆς Μονῆς.
 Ὅπως δὲ ἴσως αὕτη ἡ μονὴ πρὸ πολλοῦ κατέρρευσε, μόνον δὲ ἔχρη
 τινὰ αὐτῆς σώζονται. Ἐνταῦθα ἐγκατεβίωσεν ἐπὶ τινα χρόνον καὶ
 εὔρε τὴν ἀπαιτουμένην ψυχικὴν ἡρεμίαν καὶ ὁ Φραντζῆς, ἵνα

καταγράφη τὰ Χρονικά τῆς Ἀλώσεως. Ἐνταῦθα ἀπέθανε καὶ ἑτάφη καὶ αὐτὸς ὁ ἐκ τῆς Βασιλευούσης πρόσφυξ.

Δεύτερος παλαιὸς ναὸς ἐν Κερκύρᾳ εἶναι ὁ λεγόμενος τῆς Παλατιόλεως, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεομήτορος. Εἶναι μέγας, ἀπλοῦς, τετράπλευρος, ἐν ρυθμῷ Βασιλικῆς, μὲ τὴν κόγχην πρὸς Α, ἐν ἣ τὸ ἅγ. Βῆμα· Βασιλικῆς ὅμως ἄνευ τῶν ἐντὸς αὐτῆς στηλῶν. Οἱ ἀπλοὶ τέσσαρες τοῖχοι τοῦ ναοῦ ποιοῦσιν ἰσχυρῶς ψυχρὰν ἐντύπωσιν. Ἐπὶ τῆς κυρίας τοῦ ναοῦ εἰσόδου, πρὸς Α, ἐπὶ τῆς πύλης, ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἀρχαῖκή «Αὕτη ἡ Πύλη τοῦ Κυρίου· δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ». Ἀλλῇ δὲ ἐπιγραφῇ ἐν ἐξαμέτρῳ λέγει :

«Πίστιν βασιλείαν ἐμῶν μενέων συνέριθον
Σοί. Μάκαρ Ὑψιμέδον, τόνδ' ἱερὸν ἔκτισα ναόν,
Ἑλλήνων τεμένη καὶ βωμοὺς ἐξαλαπάξας
Χειρὸς ἀπ' οὐτιδανῆς Ἰοβιανὸς ἐνδον ἄνακτι» (*).

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς συνεπέραναν τινές, οὐ ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἰοβιανὸς ἦλθεν εἰς Κέρκυραν, καὶ αὐτὸς ἀπέδωκε τοῖς χριστιανοῖς τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς, ὅπως τοὺς μετατρέψωσιν εἰς χριστιανικοὺς. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐσφαλμένον, διότι ὁ διάδοχος ἐκεῖνος Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, μόνον ἐξ μῆνας ἐβασίλευσεν ἐν Βυζαντίῳ, μὴ ἑλθὼν ποτὲ εἰς Κέρκυραν.

Ὁ Ἰοβιανὸς λοιπὸν οὗτος ἢ ἐπῆρξεν ἐπίσκοπος τῆς Κερκύρας, ἢ ὅπωςδῆποτε διακεκριμένον καὶ ἰσχυρόν τι πρόσωπον τῆς νήσου.

Πότε ἀκριβῶς ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς ἄγνωστον, ἀναμφισβητήτως ὅμως φαίνεται ἔργον τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων. Τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἀποτελοῦσι τεμάχια μαρμάρων καὶ στήλαι Κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, ὧν αἱ βάσεις κρύπτονται ὑπὸ τὴν γῆν. Ἐν τῷ τοίχῳ ἐπίσης παρὰ τὴν πύλην μεταγενεστέρως ἐνεκολλήθησαν ὁ λέων τοῦ ἁγ. Μάρκου τῆς Βενετίας καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι λίθοι. Ἐν γένει δὲ ἡ Ἐκκλησία «Παλατιόλις» εἶναι ᾠκοδομημένη ἐξ ἑρειπίων ἀρχαίου ἐθνικοῦ ναοῦ. Ὡστε ἐπ' αὐτῆς ἔχομεν καὶ τὰς τρεῖς ἱστορικὰς περιόδους πλησίον ἀλλήλων· Κόρκυραν, Βυζάντιον, Ἑνετίαν. Ἡ ὀνομασία ἄλλως τοῦ Ναοῦ δεικνύει ὅτι

(*) Ποβλ. Αετ. Α' σελ. 64.

κεῖται εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Κερκύρας, ἥτις νῦν τεθραπται μεταξὺ ὀνυθῶνων καὶ λαχανοκήπων. Καὶ ἡ Παλαιόπολις περιῆλθεν εἰς ἰδιωτικὴν κυριότητα καὶ κατοχήν· ἡ στέγη αὐτῆς μόλις συντηρεῖται δι' ἐμβαλωμάτων· ἐν γένει δὲ εἶναι ὁ ναὸς τόσον πεπαλαιωμένος, ὥστε οὐδὲν ἀπροσδόκητον ἂν ἡμέραν τινὰ αἰφνης καταπέσῃ εἰς ἐρείπια. Ἡ ἀνακαίνισις αὐτοῦ θ' ἀπῆλπει μεγάλας δαπάνας.

Ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ ναοῦ, καὶ μάλιστα πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀγ. Βήματος, φαίνεται ὅτι ἐπάρχονσι γενά τινα διότι χρονόμενον τοῦ ἐδάφους ἀνοίχεται ἡχώ τις ἢ ἀντίκτυπος. Ἐντεῦθεν τινὲς συνεπέ-
ραναν ὅτι ἐπάρχονσαν ἐκεῖ κάτω ἢ κατακόμβαι μὲ τάφους, ἢ γρύας ἀκόμη ἀρχαιότερον, εἰς χρῆσιν τοῦ πάλαι ποτὲ ἐθνηκοῦ ναοῦ.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ δύο ἀρχαιότεροι ναοὶ τῆς Κερκῆρας. Οἱ λοιποὶ ναοὶ εἶναι πολὺ μεταγενέστεροι, μόλις ἀναγόμενοι εἰς τὸν 15^{ον} αἰῶνα. Ἐκ τοιούτων ἀναφέρομεν τὸν τῆς Θεοτόκου Σπηλαιωτίσσης (ἀπὸ τοῦ 184^{ου} καθεδριζόν) οἰκοδομηθέντα περὶ τὸ 1577, τὸν τοῦ ἀγ. Σπυρίδωνος ἀπὸ τοῦ 1590, τὸν τοῦ ἀγ. Νικολάου τῶν Γερόρων, καὶ εἴ τινα ἄλλων.

Ὅτι ἡ πόλις τῆς Κερκῆρας εἶχεν ἱκανοὺς ἀρχαίους ναοὺς ἀναμνησθήτητον· ἀλλ' οἷτοι πάντες κατηδαφίσθησαν ἐπὶ τῆς ξενοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ πρὸς διαπλάτνυσιν τῶν μεγαλοπρεπῶν τῆς πόλεως τει-
χῶν, ἢ κατεστράφησαν κατὰ τοὺς διαρκεῖς κατὰ τὴν μεσαιῶνα πο-
λέμους, εἰς οὓς εὐρέθη ἐκτεθειμένη ἡ νήσος κατὰ τῶν Τούρκων ἢ κατὰ τῶν Γενουησίων. Τοιοῦτοι ναοὶ ἀναφέρονται ὁ τοῦ ἀγίου
Ἀθανασίου (πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως) ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου λόφου, ὁ τοῦ ἀγίου Ἀζάρο, ἀπέναντι
τῆς Β. Πύλης τῶν παλαιῶν τειχῶν, καὶ τινες ἄλλοι. Οὐδὲν ἀνάξιον
λόγον ἐν τέλει θεωροῦμεν γὰρ εἰπωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα καὶ περὶ τῶν
Λατινικῶν ναῶν τῆς πόλεως Κερκῆρας, οἵτινες εἶναι ἱκανῶς παλαιοί.
Ὁ τῆς Εὐαγγελιστίσσης εἶναι ὁ ἀρχαιότερος πάντων· χρο-
νολογεῖται ἀπὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, διότι τῷ 1394 ἐτελέσθη ἐν αὐτῷ ἡ
πρώτη λειτουργία. Εἶναι ρυθμοῦ λατινικοῦ τῆς Ἀναγεννή-
σεως· ἐν αὐτῷ δὲ εἶναι τεθαμμένοι πολλοὶ ὀπλαρχηγοί, γεν-

ναίως ἀγωνισόμενοι εἰς τὴν περιώνυμον ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ εἰς Κέρκυραν τραυματαῖα μετακομισθέντες καὶ ἐν αὐτῇ ἀποθανόντες (1478).

Ἡ καθεδρική ἐκκλησία τῶν λατίνων ἡ παλαιὰ ἔκειτο ἐν τῷ φρουρίῳ, (τῶν ἁγ. Ἀποστόλων Πέτρον καὶ Παύλον)· ἀλλὰ καὶ αὕτη κατεδαφίσθη χάριν ὁχυρωματικῶν σκοπῶν, κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα ἐπὶ τῆς Βενετικῆς ἀρχῆς· ἀντ' αὐτῆς ὠκοδομήθη ἑτέρα, ἣτις καὶ ἀνεκαίνισθη τῷ 1658 καὶ βραδύτερον τῷ 1709.

Ἀρχαιότερα πασῶν εἶναι ὁ Ἀγ. Φραγκῖσος, ἦτις ὑφίστατο ἀπὸ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος καὶ ἀνεκαίνισθη τῷ 1367.

Πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὗται οὐδὲν ἄξιον λόγον τέχνης καὶ ρυθμοῦ παρουσιάζουσιν.

Εἰπωμέν τινας λέξεις καὶ περὶ καλλιτεχνικῶν τινῶν εἰκόνων σωζομένων ἐν Κερκύρᾳ. Ἐν τῷ ναῷ τῆς ἐξω τῆς πόλεως μονῆς Πλατυτέρας ὑπάρχουσι δύο μεγάλοι πίνακες, παριστῶντες τὸν Ἱ. Νικητὴν καὶ τὸν Μ. Δεῖπνον· εἶναι ἔργα θαυμάσια τοῦ γνωστοῦ Ζακυνθίου ζωγράφου Καντούνη. Ἐπίσης αἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, ἐπιχρῶσον ρυθμοῦ ρ ο κ ο ρ ο, ἐποιήθησαν ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Καντούνη, Κοντούζη. Κέκτηται ὁ ναὸς τῆς Πλατυτέρας καὶ μεγάλην εἰκόνα τοῦ ἁγ. Γεωργίου, πολὺν παλαιὸν, καὶ ἐξόχου τέχνης, δι' ἣν Ἕλληες ἀρχαιολόγοι προσέφερον ἄλλοτε ἑκατοντάδας λιρῶν, ὅπως τὴν ἀποκτήσωσιν.

Ἐν τῷ Ναῷ τῆς Σπηλαιώσεως (Μητροπόλει) ἐπίσης ὑπάρχει εἰκὼν τοῦ Μ. Δεῖπνου, ἔργον τοῦ Δοξαρά· ἀλλ' ἔξοχοι εἶναι τέσσαρες μέγιστοι πίνακες, παριστῶντες ἱερὰς σκηνὰς ἐκ τῆς Π. Διαθήκης. Εἶναι τῆς Ἱταλικῆς σχολῆς τοῦ Τιντορέττου, μεγίστων διαστάσεων, καλύπτοντες ὁλοκλήρους σχεδὸν τοὺς δύο τοίχους πρὸς Β. καὶ Μ., ἀνὰ δύο εἰς ἕκαστον τοῖχον. Δυστυχῶς εἶναι νῦν λίαν ἐφθαρμένοι, ἔχοντες ἀνάγκην ἐπισκευῆς καὶ ἀνανεώσεως. Ποιούμεθα πρὸς τοῦτο ἐκκλησιν εἰς τὴν φιλομουσίαν τοῦ Δημάρχου Κερκυραίων κ. Α. Κόλλα.

Καὶ ὁ ναὸς τοῦ ἁγ. Σπυρίδωνος ἐκέκτητο μέχρι τῶν μέσων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος πολυτιμώτατα ἔργα τοῦ μεγάλου

λου ζωγράφου Δοξορά. Ὁλόκληρος ἡ Οὐρανία αὐτοῦ ἦτο ἔργον ἐκείνου· διὰ τῶν ἐν τοῖς φατνώμασιν αὐτῆς εἰκόνων παριστάνειτο ὁ βίος καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου. Δυστυχῶς ταῦτα, θεωρηθέντα ἐφθαρμένα, ἀντὶ τὰ ἐπιδιορθωθῶσι καὶ ἀνακαινισθῶσι, κατεβιβάσθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν δι' ἀτέχνων ἀντιγράφων νεκρυραῖον νεωτέρον ζωγράφον, αἱ δὲ παλαιαὶ ἐκεῖναι εἰκόνες διεσκορπίσθησαν. Μίαν μόνον αὐτῶν εἶδομεν σωζομένην, ἐν τῇ ναῦδρίῳ τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν τοῦ ἐπὶ τοῦ σκοπέλου παρὰ τὴν τοποθεσίαν Κανόνι· παριστᾷ τὸν ἅγιον εἰς φρικτὸν μέγεθος ἀποδυόμενον διὰ τοῦ Σταυροῦ τὴν πανώλην. Δύο- τρεῖς ἄλλαι ἐξ ἐκείνων ἐπωλήθησαν, ὥς ἐμάθομεν, κατὰ τὰ τελευταῖα ἐτη εἰς ἐβραίους εὐρωπαίους ὀργανοκατήλους!

Καὶ εἰς τινὰς ἄλλους ναοὺς τῆς πόλεως καὶ τῶν προαστείων ἀλλὰ καὶ τῶν χωρίων ὑπάρχουσιν εἰκόνες ἀρχαῖαι. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Ξένων εἶχε μέχρις ἐσχάτων ἐπὶ τῶν δύο θηρῶν τοῦ ἁγ. Βήματος, τῶν ἐκατέρωθεν τῆς Ὁραίας Πύλης, δύο εἰκόνας θαυμασίας. Ἡ δεξιὰ παριστάνει τὴν Ρίζαν τοῦ Ἰησοῦ, ἐξ ἧς ἐβλάστησεν ὁ Χριστός. Ὅπισθεν τοῦ παρὰ τὴν ρίζαν κοιμωμένου Ἰησοῦ ἀναβλαστάνει τὸ δένδρον, ἐπὶ τῶν κλάδων τοῦ ὁποῖον φέρεται ἀπὸ εἰς τῶν προφητῶν, κρατῶν εἰς χεῖρας μεμβράνην, ἐφ' ἧς ἀναγράφεται ἡ περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου ρῆσις αὐτοῦ.

Ἐν περιεργότερα εἶναι ἡ ἑτέρα θύρα· κατὰ πατώματα ἢ στρώματα διηρημένη, παριστάνει 19 ἐκκλησιαστικούς πατέρας, 10 μὲν τῆς Ἀνατολῆς, ἑλληνιστὶ γράφαντας, 9 δὲ τῆς Δύσεως, γράφαντας λατινιστί· καὶ τούτους μὲν δεξιᾷ, ἐκείνους δ' ἀριστερᾷ. Ἐκαστος τῶν ἁγ. Πατέρων κρατεῖ περγαμνὴν, ἐφ' ἧς διὰ λεπιοτάτων γραμμῶν ἀναγράφονται ρῆσεις αὐτῶν· αὗται δὲ αἱ ρῆσεις πᾶσαι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς Ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγ. Πνεύματος. Ἡ σπονδαιοτάτη αὕτη εἰκὼν εἶναι μοναδική, νομίζομεν, εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰκονογραφίαν· ἡμεῖς τοὐλάχιστον οὔτε εἶδομεν οὐδαμοῦ οὔτε ἠκούσαμεν οὔτε ἀνέγνωμεν ὑπάρχουσαν ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς τοιαύτην. Βεβαίως εἶναι ἔργον μεσαιωνικόν, ἱστορηθὲν κατὰ τὰς ὁδηγίας καὶ ἐπαγόρευσιν κρατίστον

τινὸς θεολόγου, θελήσαντος οὕτω ἐξ αὐτῆς τῆς γνώμης τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα τῆς ἐν τῇ Δύσει, τὰ ἀναιρέσει δι' εἰκόνας τὴν καινοτομίαν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας περὶ Ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Οἱ παριστάμενοι ἁγ. Πατέρες καὶ αἱ ρήσεις αὐτῶν, ἄξια τὰ ἀναγραφῶσιν ἐνταῦθα καὶ περισωθῶσιν, ἔχουσιν ὡς ἑξῆς :

1) Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

«Ὡςπερ εἶπε Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐπήγαγεν ἡ Γραφή τὸ ἐκ Θεοῦ, οὕτω πάλιν εἴρηται Πνεῦμα Πατρὸς. Καί, ἵνα μὴ νομίσῃς τοῦτο κατ' οἰκειώσιν λέγεσθαι, ὁ Σωτὴρ βεβαίωσιν : Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, τὸ πνεῦμα τῆς Ἀληθείας, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Ἐκεῖ ἐκ Θεοῦ· ὥδε παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὅπερ ἐπήγαγεν ἐνταῦ, Ἐγὼ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον· τοῦτο καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται... Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς, Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύμενον».

(Λόγος περὶ ἁγ. Πνεύματος).

2) Λεοντῖνος Καίσαρειας

«Ἄχον μίαν θεότητα, τοῦ Πατρὸς τοῦ γεννήσαντος τὸν Υἱὸν ἀνεκφράστως καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ γεγεννημένου ἐξ αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἰδὼν δὲ... τοῦ Υἱοῦ».

(Ἐκ μέρους τῆς ἐν Νικαίᾳ Α'. Συνόδου, Πρὸς Φαίδωνα φιλόσοφον. Παρὰ Γελασίῳ, Καίσαρειας Παλαιστίνης).

3) Γρηγόριος Νεοκαισαρείας

«Εἰς Θεός, Πατὴρ Λόγου ζῶντος... εἰς Κύριος, Υἱὸς ἀληθινός... καὶ ἐν Πνεῦμα Ἅγιον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχον, καὶ δι' Υἱοῦ πεφηνός, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις».

(Ἐξ Ἀποκαλύψεως Ἰωάν. Θεολόγου. Παρὰ Γρηγορίῳ Νέσσης, ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ.)

4) Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.

«Εἰ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ, καὶ ἡ τῆς αἰτίας, πάντα δὲ ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ ἡ τῆς Υἱότητος καὶ τῶν ὅσα σωματικῶς . . . παύσασθε παραληροῦντες ἡρὲ γούνην.

(Λόγος εἰς τὸν Κατάπλουιν τῶν ἀπ' Αἰγύπτου).

5) Κυπριανός.

«Καὶ γὰρ καὶ τὸ ἐν πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ἐξ οὗ ὁ Υἱὸς γεννᾶται, καὶ

τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται· διὸ καὶ κυρίως τὸν ἕνα
Κύριον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἕνα Θεὸν φαρμὲν τεσσαρῆκότως».

(Λόγος πρὸς Ἑλληνας)

6) Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας.

«Οὐκοῦν, κακῶς φρονοῦντες περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐδὲ περὶ τοῦ
Υἱοῦ καλῶς φρονοῦσιν· εἰ γὰρ ἐφρόνουν καλῶς περὶ τοῦ Λόγου, ἐφρόνουν ἂν
ἰσχυρῶς καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται,
καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὃς παρ' αὐτοῦ δίδεται τοῖς μαθηταῖς καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύ-
ουσιν εἰς αὐτόν.

(Πρὸς Σεραπίωνα).

7) Κύριλλος Ἀλεξανδρείας.

«Ἦν καὶ ἔστι Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ ἐκάλει, καὶ τοῦ Πατρὸς...
Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν, ἀλλ' οὐκ ἀλλότριον ἔστι τοῦ
Υἱοῦ.

(Ἀπολογία πρὸς Θεοδώρητον).

8) Βασίλειος Καισαρείας.

«Οὔτε ἀγέννητον λέγομεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἕνα γὰρ οἶδαμεν ἀγέννητον,
καὶ μίαν τῶν ὄντων ἀρχήν, τὸν Πατέρα· οὔτε γεννητόν, ἕνα γὰρ μονογενῆ ἐν
τῇ παραδόσει τῆς πίστεως δεδιδάμεθα· τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας, ἐκ
τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι διδαχθέντες, ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι
ὁμολογοῦμεν ἀκρίτως».

(Πρὸς Εὐστάθιον).

9) Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

«Ὁ Πατὴρ πηγὴ καὶ αἴτια Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος· πατὴρ δὲ Υἱοῦ
μόνον, καὶ προβολεὶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ υἱός, Υἱός Λόγος, σοφία καὶ
δύναμις, ἐκόν, ἀπαύγασμα, χαρακτὴρ τοῦ Πατρὸς· οὐχ Υἱὸς δὲ τοῦ Πα-
τρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς
ἐκπορεύομενον· οὐδεμία γὰρ ὁρμὴ ἂνεν τοῦ Πνεύματος. Καὶ Υἱὸς
δὲ Πνεύμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς
ἐκπορεύομενον· μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατὴρ».

(Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως. Βιβλ. Α'. κεφ. γ').

10) Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης.

(Ἡ τούτου ρῆσις ἀναγεγραμμένη δυστυχῶς ἐν τῷ κατωπιάτῳ
καὶ ἄκρῳ τοῦ πίνακος τῆς θύρας, εἶναι ἐφθαρμένη καὶ δυσανά-
γνωστος).

Ἐκ τῶν ἄνω πάλιν χωροῦντες κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς
εἰκόνης ἔχομεν τοὺς λατίνους Πατέρας, ὡς ἑξῆς.

11) Δάμασος Ρώμης.

«Πρὸς Παύλινον Ἐπίσκοπον.

Si quis non dixerit Spiritum Sanctum ... vere et proprie ex Patre esse perinde atque Filium ex divina essentia, et Dei Deum Verbum, anathema esto».

(Ἰστορία Θεοδοωρήτου).

12) Κέλεστίνος.

Πρὸς Νεστόριον Κωνσταντ.

«Quis unquam non dignus est anathemate judicatus vel adjiciens vel detrachens fidei : Plene etenim ac manifeste tradita ab Apostolis nobis, nec augmentum nec immutationem requirunt»

(Ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Γ'. Συνόδου).

13) Ἰερώνυμος.

«Credimus in Spiritum Sanctum, verum Deum, ex Patre procedentem, aequalem omnibus Patri et Filio».

14) Ἰωάννης II'. Ρώμης.

«... qui de Sancto Symbolo consuluit, invenit nos inviolatum sicut ab initio nobis traditum est, illud conservare, neque aliqua addidisse, vel detraxisse ... et iterum significamus, quod non solum hoc non dicimus, sed etiam quod eos qui insania sua principio hoc facere ausi sunt, ut dicini Verbi transgressores condemnantes ... admonentes sit a blasphemia».

(Πρὸς Φώτιον Κωνσταντ. Ἐν τοῖς Πανδέκταις).

15) Γρηγόριος Ρώμης ὁ Αἰάλογος.

«Mentes nostras quaesumus, Domine Paracletus, qui a te procedit, illuminet et inducat, sicut promisit Filius».

(Ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Μυστηρίων. Τῇ Τετάρτῃ τῆς ἁγ. Πεντηκ.).

16) Λέων Πάπας Ρώμης.

«Credo in unum Deum, ... et in Spiritum Sanctum, dominum et vivificantem, qui ex Patre procedit ... Haec Leo posui amore et cautela orthodoxae religionis».

17) Ὁ Ἅγιος Ἀμβρόσιος.

«Dominus enim in Evangelio dicit, Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Ergo et a Patre procedit Spiritus Sanctus, et testificatur de filio».

(Πρὸς Γραβιανόν περὶ ἁγ. Πνεύματος· βιβλ. α'. κεφ. xε').

18) Δεγονσίνος Ρώμης.

«Quinque Deum esse Trinitatem Patrem scilicet et Filium a Patre genitum, et Spiritum Sanctum a b e o d e m Patre p r o c e d e n t e m .»

(Ἐγχειρίδιον Λαογενίον).

19) Ἀντώνιος Καρδινάλιος.

(Καὶ ἡ ὁῆσις τούτου, ἀνταποκρινομένη εἰς τὸ τέλος τῆς εἰκόνης, καθὼς καὶ ἡ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, εἶναι ἐφθαρμένη καὶ δυσανάγνωστος. Ἀγροοῦμεν τίς ὁ Καρδινάλιος οὗτος Ἀντώνιος. Ἐὰν ἐγνωρίζομεν, ἠθέλομεν ἴσως ὀρίσῃ καὶ τὴν ἐποχὴν πέραν τῆς ὁποίας θὰ ἦτο ἀδύνατον γὰρ εἶναι ἀρχαιότερα ἢ εἰκῶν.

Τοιαύτη ἡ εἰκὼν, μοναδικὴ ὅσον καὶ πολύτιμος εἰς τὸ εἶδός της, ἡ πρὸ τῆς ἀριστερᾶς Πύλης τοῦ Τέμπλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τῶν Ξένων. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ἀνακαινισθέντος τοῦ Τέμπλου, ἐπειδὴ αἱ εἰκόνες αὗται δὲν προσηρμύζοντο ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν νέων θινῶν, ἀφηρέθησαν, ἀντικατασταθεῖσαι δι' ἄλλων νεωτέρων, κακοτέχνων, παριστωσῶν τὸν Χρυσόστομον καὶ Βασίλειον εἰς φυσικὸν μέγεθος, μετηνέχθησαν δὲ καὶ ἐτοποθετήθησαν ἐπὶ τοῦ γυναικωνίτου, πρὸς προσκέννησιν τῶν ἐκκλησιαζομένων γυναικῶν. Καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ Κερκύρας ἔσπευδε γὰρ ἐξασφαλίσῃ καὶ σῶσῃ αὐτάς, καὶ μάλιστα τὴν τελευταίαν, ἀπὸ τῆς βεβαίας σὺν τῷ χρόνῳ φθορᾷ, ἀναγεοῦσα τὰ γράμματα τῶν ῥήσεων καὶ τοποθετοῦσα αὐτάς ἀλλαγῇ τοῦ γαοῦ, εἰ μὴ καὶ δωροῦσης τῆς Ἐκκλησίας αὐτὰς εἰς τὸ ἡμέτερον Χοιστ. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

Ὑπῆρχεν ἐν Κερκύρᾳ καὶ παλαιὸς γαὸς τοῦ Ἑσταυρωμένου, ὅστις κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κατρησιπώθη καὶ κατεστράφη. Ἐνθυμούμεθα οὖν ἐκέκμητο δύο θύρας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος δεξιὰν καὶ ἀριστερὰν μὲ εἰκόνας μεγίστης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, ὧν ἡ μία παρίστα τὸν Πέτρον, κλαίοντα ἐπὶ τῇ ἀρνῆσει τοῦ Ἱ. Χριστοῦ (ἦτο ἐξωγραφημένος καὶ ὁ ἀλέκτωρ) ἡ δ' ἑτέρα Μάρκον τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Εὐγενικοῦ. Εἰκόνα Μάρκον τοῦ Ἐφέσου ἐπὶ θύρας τοῦ ἀγ. Βήματος δὲν ἤκουσαμεν ὑπάρχουσαν οὐδαμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὶ ἀπέγιναν αἱ εἰκόνες ἐκεῖναι ἀγνοῶ.

Ἐν Ἀθήναις κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1908.

ΣΠΥΡΙΔ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΣ